

LATIN-AMERIKA A 19–20. SZÁZADBAN

Horváth Emőke

Történész,

a Károli Gáspár

Református Egyetem

Történettudományi

Intézetének

egyetemi docense,

a Latin-Amerika

Kutatócsoport

vezetője. Fő kutatási

területe: Kuba

története a 20. század

második felében,

az egyház és állam

viszonyának kérdése,

Magyarország és

az egyes latin-

amerikai országok

külkapcsolatának

története a hideg-

háború időszakában.

Latin-Amerika esetében az „egység” és „különbözőség” hangsúlyozása általánosan elfogadott és használatos toposznak számít, melynek létjogosultságát nehéz lenne tagadni. A közös vonások kiemelése már Simon Bolívnak, a térség meghatározó politikusának is központi gondolata volt, ennek jegyében fogant politikai hagyatéka, Nagy-Kolumbia (*Gran Colombia*), amely magába foglalta Venezuela, Kolumbia, Panama, Ecuador, Peru és Bolívia területét. A közösség, az összetartozás érzésének egyik legalapvetőbb eszköze maga a spanyol nyelv, amely Mexikótól Patagóniáig és a Nagy-Antillák egy részén ugyanaz, még ha helyi dialektusokkal, sajátos szókészlettel tarkított is. Ebben a spanyol nyelvű tengerben csupán néhány más nyelven beszélő szigetet különböztethetünk meg: egy nagyobb portugál nyelvű foltot, Dél-Amerika területének majdnem a felét kitevő Brazíliát, és az Antillákon néhány más nyelvet (például angol, francia, holland) beszélő szigeteteket. A nyelv értelemszerűen maga után vonja a közös, a spanyol vagy luzitán kultúrából történő táplálkozást, így pedig a gyarmatosítók mindenhol ugyanazt a kulturális örökséget tették hozzá a helyi hagyományokhoz. Mindezek ellenére Latin-Amerika országainak történetét csak részben lehet egységben láttatni, hiszen különböző karakterű és sajátos kultúrájú szubrégiókra osztható fel a térség. Az Andok vidéke teljesen más földrajzi környezetet és autochton kulturális örökséget mondhat magáénak, mint a maja-felföld vagy éppen a Karib-térség spanyol nyelvű szigetei. Ennek ellenére, mindegyik régió Latin-Amerika fogalmába integrálható, éppen ezért elsőként érdemes röviden tisztázni, hogy pontosan mit is értünk Latin-Amerika fogalmán.

A Latin-Amerika megnevezés nem földrajzi, hanem kulturális fogalmat jelöl, amely a 19. század közepe táján, a függetlenségi harcokat követő időszakban született meg francia környezetben. Az újabb kutatások szerint a Párizsban élő latin-amerikai értelmiség körében keletkezett az elnevezés, akiknek értelmezésében a fogalom tulajdonképpen Spanyol-Amerika szinonimájaként jelent meg, kirekesztve belőle Brazíliát (pontosabban Brazília nem kívánta a fogalomba integrálni önmagát). Leginkább azonban az észak-amerikai angolszász térségtől és annak kultúrájától történő elhatárolódás jelentett fontos inspirációs forrást a déliek számára a közösségtudatot biztosító *mi Amerikánk* (*nuestra América*) meghatározására. Vita zajlott a szakirodalomban arról, hogy pontosan kinek a személyéhez köthető a megnevezés első használata.¹ Napjainkra leginkább az a nézet

¹ A legfontosabb munkák a témával kapcsolatban: John Leddy Phelan: *Pan-Latinism, French Intervention in Mexico (1861–7) and the Genesis of the Idea of Latin America*.

In: Juan A. Ortega y Medina (szerk.): *Conciencia y autenticidad históricas: escritas en homenaje a Edmundo O’Gorman*. Universidad Nacional Autónoma de México, 1968, 279–298.; Arturo Ardao: *Genesis de la idea y el nombre de América latina*. Centro de Estudios Latinoamericanos, Caracas, 1980; Miguel Rojas Mix: *Bilbao y el hallazgo de América latina: Unión continental, socialista y libertaria*. Cahiers du Monde Hispanique et Luso-Brasilien-Caravelle

46 (1986), 35–47.; Aims McGuinness: *Searching for ‘Latin America’: Race and Sovereignty in the*

számít elfogadottnak, hogy a kolumbiai származású José María Torres Caicedo nevével kapcsolják egybe a fogalom keletkezését, bár Caicedo mellett a chilei Francisco Bilbao és a panamai Justo Arosemena neve is felmerült a fogalom bevezetőjeként.²

Latin Amerika fogalma az eredeti szóhasználathoz képest mára módosult, a spanyol nyelvű országok mellett Brazília is integrálódott a fogalomba, ám én most csak a spanyol nyelvű területekre fogok koncentrálni. Írásom további részében a térség politikai változásainak, az egyház és állam viszonyának jellemzésében a közös jegyekre helyezem a hangsúlyt, és csak időnként utalok az esetlegesen kirívó eltérésekre.

Az Európában bekövetkezett politikai változások, Spanyolország meggyengülése, a felvilágosodás eszméinek hatása, a latin-amerikai kreol réteg elégedetlensége és a napóleoni háborúk következményeként a latin-amerikai területek elszakadtak az anyaországtól, és az önálló fejlődés útjára léptek.³ Ez konkrétan azt jelentette, hogy az 1830-as évekre – a Karib-térség kivételével⁴ – a latin-amerikai országok függetlenné váltak Spanyolországtól. Kezdetben az a kérdés foglalkoztatta a politikai elitet, hogy milyen államforma lenne a legalkalmasabb az angolszász területektől délre elhelyezkedő térség számára. Simon Bolívar a föderalizmus eszméjét propagálta a kreol politikai döntéshozók számára már az 1815-ben megfogalmazott, úgynevezett *Jamaikai levél*ben,⁵ majd az 1826-ban összeülő Panamai Kongresszus keretei között is. Bolívar az új államok közös elemeire alapozva vetette fel a konföderációs államforma lehetőségét – már ebben a levélben ott vannak a „mi Amerikánk” gondolat alapelemei, amikor egészen pontosan így fogalmazott: „Nagyszabású gondolat, hogy az egész Újvilág egyetlen nemzet legyen, egyetlen kötelék kösse össze részeit egymással és az egészszel. Hiszen közös az eredete, közös a nyelve, közősek a szokásai, közös a vallása, így hát miért ne legyen egyetlen kormánya, hogy az vonja szövetségbe a megalakuló különböző államokat?”⁶ Azonban az 1826-ban összeülő Panamai Kongresszus egyértelműen megmutatta, hogy a konföderációs elképzelés nem volt vonzó a térség országai számára. Az egyes államok között hiányzott a kellő akarat az együttműködésre, illetve a kölcsönös bizalom egymás

Politikai jellemzők a függetlenséget követően

Americas in the 1850s. In: Nancy P. Appelbaum – Anne S. Macpherson – Karin Alejandra Rosemblatt (szerk.): *Race and Nation in Modern Latin America.* University of North Carolina Press, Chapel Hill, N.C., 2003, 87–107.; Mónica Quijada: *Sobre el origen y difusión del nombre „América Latina” (o una variación heterodoxa en torno al tema de la construcción social de la verdad).* Revista de Indias, 1998, vol. LVIII, núm. 214, 595–616.; Leslie Bethell: *Brasil y “América Latina”.* Prismas, Revista de historia intelectual, Nº 16, 2012, 53–78.

² Mónica Quijada: i. m. 606–607.

³ A témára magyarul lásd Semsey Viktória: *Latin-Amerika függetlenné válásának nemzetközi összefüggései.* Orpheus Noster 6 (2014), 9–23.; José Antonio Sánchez Román: *A spanyol történetírás a latin-amerikai államok függetlenné válásáról.* In: Lilón Domingo – Nagy Marcel et al.: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig.* (Szerk. Semsey Viktória.) L'Harmattan, Budapest, 2013, 559–579.

⁴ Kuba és Puerto Rico csak 1898-ban, az amerikai-spanyol háború következményeként lett független Spanyolországtól.

⁵ *A Jamaikai levél* 1815. szeptember 6-án keletkezett Kingstonban, Jamaika fővárosában. Simon Bolívar: *Válogatott írások.* (Ford. Benyhe János.) Venezuelai Bolívari Köztársaság Nagykövetsége, Budapest, 2012.

⁶ *A Jamaikai levél*, i. m. 34.

iránt. Különösen Chile részéről volt tapasztalható heves elutasítás az elképzeléssel szemben, mivel egyedül szeretne volna kézben tartani a csendes-óceáni térség feletti ellenőrzést. Latin-Amerika új politikai helyzete éppen ellenkező tendenciának, a szomszédos államok közötti markáns ellentétek kibontakozásának nyújtott táptalajt. A konfliktusok forrását a frissen kiformalódott politikai entitások földrajzi határainak a kiszabása jelentette. A gyarmati időkben ugyanis az egyes Alkirályságokon belül létrejött közigazgatási egységek – melyek területén később független országok jöttek létre – pontos földrajzi meghatározására nem volt szükség, az új államok esetében azonban már elkerülhetetlennek mutatkozott ez az igény, így számos esetben akár fegyveres konfliktusig jutó határvitákba torkollottak az ellentétek. Például Argentína a ma ismert fizikai formáját csak 1860 után nyerte el, a Spanyolországtól immár független Mexikó pedig területének kétharmadát 1836 és 1848 között veszítette el, részben az észak-amerikaiakkal folytatott harcok, részben az USA számára eladott földterületek elvesztése révén.⁷

Az egyes területek fejlődése közötti különbségek a gyarmati időkre vezethetők vissza, és a függetlenségi harcok csak mélyítették az ellentéteket. A háborús károk leginkább Venezuelát, Uruguayt és Mexikót sújtották, Brazília pedig kivételes módon gyakorlatilag fegyveres harcok nélkül vált függetlenné. Az egyes közigazgatási területek önálló államokká történő szervezése, a megfelelő államapparátus és a politikai-állami hivatalok, testületek kialakítása hosszú folyamat következménye volt, ezért meglehetősen kaotikusnak tekinthető a függetlenedést követő időszak. Ezekben az átalakulást formáló években, éppen az állam gyengesége következtében a 19. század végéig, de különösen 1870-ig Latin-Amerika-szerte találkozhattunk a térség jól ismert figurájával, a *caudillo* alakjával. A *caudillo*, a helyi „erős ember”, sok esetben katonatiszt, aki a függetlenségi harcok résztvevője volt, és helyi szinten tulajdonképpen átvette az állam funkcióit és tovább mélyítette az államhatalom szétesését. Az egyes hivatalok élére saját embereit juttatva egyfajta kliensrendszert valósított meg, melynek alapja a – a középkori struktúrához hasonlóan – a perszonalitásban, a *caudillo* iránti feltétlen lojalításban és hűségben rejlett. A *caudillo* a „rend” letéteményeseként lépett fel, akarata nélkül semmilyen kérdésben sem születhetett érdemi döntés. A legismertebb *caudillo*k közül sokan egy-egy ország elnöki székéig emelkedtek, a legismertebbek közé

7 Az Amerikai Egyesült Államokkal 1846-ban kezdődő háborút 1848. február 2-án a Guadalupe Hidalgo városában aláírt békeegyezmény zárta le. A szerződés értelmében Mexikó kénytelen volt átengedni az Egyesült Államoknak Felső-Kaliforniát és Új-Mexikó egy részét. Ugyan Texas már korábban elszakadt Mexikótól és 1845-ben csatlakozott az Unióhoz, de a mexikói-texasi határ továbbra is vitatott maradt a két állam között, mivel Mexikó ezek után is magáénak tekintette a Nueces és a Río Grande folyók közötti területeket. A vitát a Guadalupe Hidalgo-i egyezmény döntötte el: Mexikó kénytelen volt lemondani a Texasra vonatkozó minden követeléséről, elismerte, hogy a Río Grande folyó képezi Mexikó és az USA határát. Mindezek fejében az USA 15 millió dollárt fizetett a mexikói államnak. A Guadalupe Hidalgo-i szerződésben rögzített határok kijelölése még be sem fejeződött, amikor 1853-ban a Gadsden-vásárlás révén a mexikói állam újabb területek eladása mellett döntött; Dél-Arizona és Új-Mexikó délnyugati területeinek egy része ekkor került az Amerikai Egyesült Államok tulajdonába. Összességében a 19. század közepére Mexikó területének nagy részét elvesztette, a mai Texas, Kalifornia, Új-Mexikó, Nevada, Utah, Arizona, Wyoming, Colorado és Kansas területe részben vagy egészben elkerült Mexikótól.

sorolhatjuk Juan Manuel de Rosas (Argentína) vagy José Gaspar Rodríguez de Francia (Paraguay).

A latin-amerikai országok sikeres függetlenségi harcai során, majd azt követően, merőben új politikai környezet bontakozott ki a kontinensen, amelyre valamilyen formában reagálnia kellett az Amerikai Egyesült Államoknak is. Azonban az 1819-ben a Spanyolországgal megkötött Adams-Onís szerződés, amely Floridát az USA számára biztosította, a Spanyolországgal alakítandó kapcsolatok szempontjából meghatározta az Amerikai Egyesült Államok magatartását a kontinens déli országainak irányába. Quincy Adams amerikai külügyminiszter úgy vélte: az újonnan függetlenné vált latin-amerikai államok idő előtti elismerése elidegenítheti Spanyolországot és tönkretelheti az eddig elért diplomáciai sikereket.

A spanyolok veresége új kereskedelmi lehetőségeket nyitott az USA számára Latin-Amerikában. Monroe elnök a lehetőségek realizálása érdekében kiterjesztette a diplomáciai elismerést az új kormányokra, kezdve Argentínával, Peruvál, Kolumbiával és Mexikóval, majd később a többi országgal. Adams tisztában volt azzal, hogy a britek erős versenytársak lesznek a térségben, ami be is igazolódott, de különösen attól tartott, hogy a spanyolokkal összefogva segítenek visszaállítani a spanyolok politikai uralmát Latin-Amerikában. Ebben a helyzetben fogalmazódott meg 1823 decemberében a James Monroe elnök által a Kongresszushoz intézett üzenet, melynek külpolitikai vonatkozású része a Monroe-doktrína néven maradt fenn az utókor számára. A doktrína – melyet valójában Quincy Adams külügyminiszter dolgozott ki – külpolitikai vonatkozású pontjai az alábbiakban foglalhatók össze: a) az Egyesült Államok nem avatkozik be a nyugati féltekén létező gyarmatok belügyeibe, ugyanakkor nem fogadja el az európai gyarmatosítást a féltekén; b) az USA nem kíván beavatkozni az európai országok belügyeibe c) és veszélyesnek tekintené az európai monarchikus politikai berendezkedés kiterjesztését Amerikára.⁸ A Monroe-doktrína meghirdetésével nagy kockázatot vállalt az Egyesült Államok, ugyanis egy esetleges európai beavatkozás Dél-Amerikában – Nagy-Britannia passzivitása mellett – felfedhette volna, hogy valójában milyen gyenge az USA. 1848-ban megjelentek olyan politikai hangok az USA-ban, amelyek arra hivatkoztak, hogy a Monroe-doktrína tulajdonképpen a Szent Szövetség ellen született meg, így annak felbomlása miatt nincs szükség a doktrína fenntartására. A Monroe-doktrína mégis életben maradt, ami több tényezőnek volt köszönhető: az európai erőegyensúlynak, az európai hatalmak érdektelenségének Latin-Amerika vonatkozásában és a latin-amerikai államok nacionalizmusának. A Monroe-doktrína azt

8 A Monroe doktrína szövege: James Monroe: *Seventh Annual Message to Congress, December 2, 1823*. Miller Center; <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-2-1823-seventh-annual-message-monroe-doctrine> (2022.12.15.). A témáról lásd még: Lénárt András: *Latin-Amerika a Monroe-doktrína (1823-2013) árnyékában*. Orpheus Noster 8 (2016/4), 57–69. A kérdés politikai kontextusáról: Semsey Viktória: *Floridától a Monroe-elig, Hírek az „Éjszaki” és a „Déli” Amerikáról a Hazai és Külföldi Tudósításokban (1818-1824)*. In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009, 357–366.

is egyértelművé tette, mivel az USA csak az amerikai kontinens irányába fogalmazott meg igényeket, hogy ezzel lemondott az európai politikába történő beavatkozásról. A későbbiekben a doktrína az USA Latin-Amerika politikájának alapelemévé vált, például 1898-ban a spanyol-kubai függetlenségi harcokba történő amerikai beavatkozásra is ezen külpolitikai elv alapján került sor. Noha William McKinley elnök hadüzenet iránti kérése nem hivatkozott a Monroe-doktrínára, de az azzal összhangban lévő célok elérésére irányult, különösen az európai, spanyol jelenlét kiutasítására a karibi térségből, hiszen ezt a területet Thomas Jefferson óta az USA a saját érdekszférájának tekintette és már ekkor lépéseket tett annak érdekében, hogy Spanyolországtól vásárlás útján megszerezze Kubát.⁹ A Monroe-doktrína gyanút ébresztett a latin-amerikaiak körében. Számos politikus úgy vélte, az Egyesült Államok valójában hegemoniája biztosításaként megpróbálja elhatárolni a nyugati féltekét, Simon Bolívar meg is állapította, hogy az Egyesült Államok hajlamos arra, hogy a déli térség helyett meg akarja szabni a törvényt,¹⁰ ám a latin-amerikai vezetők ekkor még inkább Nagy-Britanniától és a brit tengeri flottától féltették a térség függetlenségét.

A 19. század végén jelentkezett a pánamerikanizmus eszméje, amely szintúgy az Amerikai Egyesült Államokban fogalmazódott meg, de latin-amerikai támogatói is voltak. Eredetileg a Simón Bolívar kezdeményezte politikai együttműködés és szövetségi rendszer részben hasonló eszmeiséget képviselt, csak ebben az esetben a kontinens északi része kívül maradt volna az integrációs törekvéseken.

A függetlenséget követően több Amerika-közi összefogást sürgető konferencia szerveződött, melyek fő törekvései a területi integritás kérdésére és az államok politikai függetlenségére; az idegen hatalmak és az agresszió elleni védelmi szövetség problémájára; az azonos jogok az amerikaiaknak témájára; az új köztársaságok határainak véglegesítésére; szolidaritás a belső anarchia visszaszorításában problematikára; a rabszolgaság eltörlésének kérdésére koncentráltak. A pánamerikanizmus adminisztratív kereteinek létrejöttéig azonban egészen 1889-ig kellett várni, amikor is az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere, James G. Blain sokadik javaslatára a Washingtonban összeülő konferencia felvázolta a térség országainak részletes együttműködési lehetőségeit. Washington székhellyel felállításra került az Amerikai Köztársaságok Nemzetközi Irodája (*International Bureau of American Republics*), az intézmény feladata az országok kereskedelmével, termékeivel, törvényeivel és szokásaival kapcsolatos információk gyűjtése és közzététele lett, s az Egyesült Államok mindenkorai külügyminiszterének felügyelete alatt működött. 1901. október 22-én Mexikóvárosban került sor a II. Pánamerikai Kongresszus ülésére. A pánamerikai mozgalom második szakasza 1948-ban, a hidegháború kibontakozásának időszakában indult el. Ebben az évben a Bogotában

⁹ Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös, Budapest, 2000, 80.

¹⁰ Leopoldo Zea: *The Role of the Americas in History*. (Szerk. Amy A. Oliver.) Rowman & Littlefield, Lanham MD, 1991, 158.

megrendezett konferencián történt a névváltás, inentől kezdve az Amerikai Államok Szervezete (OAS) megnevezés került előtérbe, napjainkban is ezen a néven működik a szervezet.

A függetlenségi harcok előestéjén a latin-amerikai spanyol gyarmati területek társadalma származás szempontjából négy nagy csoportra, az őslakosokra (*indios*), az európaiak leszármazottjait képviselő kreolokra (*criollos*), a két csoport tagjainak keveredéséből származó meszticekre (*mestizos*), valamint az Afrikából behurcolt feketékre (*africanos*) oszlott. A spanyolok annyira számon tartották a származást és a bőrszín, hogy külön festészeti stílus született az egyes rasszok, illetve ezek keveredésének ábrázolására. A 18. században Új-Spanyolországban (Mexikóban) jelentkezett az úgynevezett *casta*-festészet, amely aprólékos részletességgel jellemezte az egyes csoportok közötti keveredések alapján elnevezett rétegek képi megjelenítését.¹¹

A kutatók becslése szerint a felfedezések kezdetekor a szubkontinens lakossága mintegy ötven millió főre volt tehető, a következő két évszázad során a lakosság létszáma a gyarmatosítás kezdete előtti korszak szintjének tíz százalékára (!) esett vissza. A radikális népességsökkenés hátterében az európaiak, majd a fekete rabszolgák által behurcolt betegségek, az indiánokra mért kényszermunka, a hódítókkal vívott harcok és az őslakosokkal szemben alkalmazott erőszak következményeit kell keresnünk. Egyes területeken, így például a Karib-térségben már a 16. század végére az őslakosság eltűnésével kell számolni. Napjainkban már egyetlen latin-amerikai országban sincsen többségben az autochton népesség. Legnagyobb arányban az andesi térségben, Guatemalában és Mexikóban vannak jelen (Guatemala (43,6 százalék), Bolívia (41,5 százalék), Peru (26 százalék), Mexikó (19,4 százalék)).¹²

Az 1492–1850 között az amerikai kontinensre behurcolt tizenkét millió fekete rabszolga 58 százaléka Latin-Amerikába érkezett, közülük 45 százalék Brazíliába került, 13 százalék pedig Spanyol-Amerikába, azonban a két szállítási hullám (1492–1650; 1650–1800) adataiban jelentős eltérések mutatkoznak. Az első szakaszban Latin-Amerikába összességében a rabszolgakereskedelem 97 százaléka irányult, az ezüstben gazdag szárazföldi, spanyolok uralta területekre a behurcoltak 76 százaléka, a spanyol Karib-térségbe 6 százalékuk, Brazíliába pedig 15 százalékuk került. A Nyugat-Indiákon megmutatkozó számottevő növekedés a cukornádültetvények számában a második periódusban úgy változtatott az arányokon, hogy összességében a rabszolgakereskedelemnek csupán 36 százaléka irányult Latin-Amerikába, melyből Spanyol-Amerikába 3 százalék érkezett, a többi rabszolga Brazíliába került, a maradék létszám pedig a Nyugat-Indiákra.¹³ Az elmondottak alapján ma Brazíliában, a Karib-térségben,

Etnikai összetétel

11 Ilona Katzew: *Casta Paintings: Images of Race in Eighteenth-Century Mexico*. Yale University Press, New Haven, 2004.

12 Share of indigenous people in selected Latin American countries as of 2021; <https://www.statista.com/statistics/1340373/percentage-indigenous-population-latin-american-countries/> (2022.12.12.).

13 José C. Moya: *Migration and the historical formation of Latin America in a global perspective*. Sociologías, Porto Alegre, ano 20, n. 49, set-dez 2018, 24–68., 38.

Venezuela és Kolumbia északi részén élnek legnagyobb számban az afrikai származású latin-amerikaiak.

Az társadalom etnikai szerkezetében az európaiak jelenléte további növekedést mondhatott magáénak, amikor a modernizációs folyamat következményeként jelentkező európai agrármunkaerő felesleg a 19. század utolsó negyedében elérte az amerikai kontinenst is. Közismert, hogy az európai kibocsájtó országokból (a kelet-európai térség, Olaszország, Spanyolország és Németország) legnagyobb számban az Amerikai Egyesült Államokba érkeztek, azonban Latin-Amerika néhány országa, ha nem is azonos mértékben, de szintén vonzódnak bizonyult a kivándorlók számára. Az 1850 és az 1930 közötti években érkezett az összes bevándorló mintegy kétharmada, és azon európaiak egynegyede, akik ez idő alatt hagyták el szülőföldjüket. Az 1910-es évek elejétől a migráció sokat veszített a lendületéből, az Amerikai Egyesült Államok a főként Kelet-Európából érkező bevándorlók ellen 1921-ben és 1924-ben szigorító intézkedéseket vezetett be, Közép- és Dél-Amerika felé terelve a kivándorlás fő irányát; Latin-Amerikán belül a legtöbben Argentínát (6 501 000), Brazíliát (4 361 000), Kubát (1 394 000), Uruguayt (713 000), Mexikót (270 000) és Chilét (90 000) választották megtelepedésük színhelyéül.¹⁴

**Az egyház és
a vallás helyzete
Latin-Amerikában**

A spanyol gyarmati rendszer összeomlásával a katolikus egyház rendkívül nehéz helyzetbe került.¹⁵ A korábbi egyházi szervezet gyakorlatilag megszűnt létezni, a spanyol uralkodó szerepének esetleges átvétele pedig hosszú vitáknak nyitott utat. A nehéz helyzetet az új államok és a korábbi anyaország együttesen idézték elő, mivel Spanyolország nem volt hajlandó az 1830-as évek végéig elismerni az elvesztett gyarmatok függetlenségét. A *patronatus* privilégiumát a spanyol és a portugál királyok az Újvilágban folytatott evangelizációs tevékenységük elismeréseként kapták a pápaságtól. Az Ibériai-félsziget uralkodói egyházi kiváltságaikat a *Romanus Pontifex* (1455) és az *Inter caetera* (1456) pápai bullákból származtatták, majd II. Gyula pápa 1508-ban megerősítette a spanyol királyok egyházi kiváltságait a gyarmatokon. A pápai jóváhagyás egyrészt segítette a térség evangelizációját, ugyanakkor a kialakult egyházszervezetet és a papságot eltávolította a Szentszéktől és az uralkodó befolyása alá helyezte a katolikus egyházat a gyarmatokon. Mindezek alapján a függetlenségi harcokat követően a spanyol uralkodó azt követelte a Szentszéktől, hogy továbbra is őt tekintse illetékesnek a latin-amerikai egyházakra vonatkozó kérdésekben, elsősorban az egyházi hivatalok viselőinek kinevezése ügyében. XVI. Gergely pápa azonban nemcsak Új-Granada (1835), Mexikó (1836) vagy Ecuador (1838) államokat ismerte el, hanem 70 egyházmegyét és apostoli vikariátust alapított és 195 püs-

¹⁴ José C. Moya: *Cousins and strangers: Spanish immigrants in Buenos Aires, 1850–1930.*

University of California Press, Berkeley, 1998, 46. Magyarul lásd: Jancsó Katalin:

Bevándorláspolitika és azok hatásai Latin-Amerikában (1850–1930). Regio 26 (2018/3), 127–154;

Uő: *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése.* SZTE Press, Szeged, 2021.

¹⁵ A gyarmati kor és a függetlenség időszakának egyházáról lásd: Eördögh István: *Az egyház*

a gyarmati Latin-Amerikában. Gradus ad Parnassum, Szeged, 1998. Brazíliáról: Szilágyi Ágnes Judit:

Egyház, vallások és oktatás Brazíliában a függetlenné válás korszakában. Vigilia 78 (2013/1), 2–11.

pökök iktatott be. A Szentszék igyekezett visszaszerezni a latin-amerikai egyházak felett a felügyeletet, ám ezt a szándékát nehezen tudta megvalósítani az új kormányok intézkedései miatt. A 19. század során az egymást váltó konzervatív és liberális kormányok nem egyforma módon viszonyultak az egyház kérdéséhez, de az egyház és az állam szétválasztása mindegyik kormány számára alapkérdésnek bizonyult. A liberális kormányzatok egyben az anyakönyvezés államosítása révén kivették a katolikus egyház kezéből a közigazgatásban betöltött szerepét, bevezették a laikus házasság és a közoktatás intézményét. Ezen túlmenően az egyházi javak feletti ellenőrzést is biztosítani kívántak maguknak az egyes kormányok, például a szerzetesi javak megszerzése felett hosszú harc vette kezdetét Argentínában (1824), Bolíviában (1826) és Nicaraguában (1830).¹⁶

Az egyházat érintő változások következtében a papság – mindenekelőtt a spanyol és külföldi származású papok, akik a klérus többségét jelentették – egy része elhagyta a kontinenst, másokat erővel kényszerítettek száműzetésbe, így a főpapi székek az immáron független országok jelentős részében betöltetlenek maradtak. Példaként érdemes megemlíteni Mexikót, melynek tíz egyházmegyéjéből 1825-re hat vezető nélkül maradt, 1829-től pedig egyetlen püspök sem működött az egyházmegyéikben.¹⁷ Az érseki széket 1822 és 1840 között szintén nem töltötték be. Honduras esetében pedig négy évtizeden (!) keresztül egyetlen püspök sem tartózkodott az országban.¹⁸ Napjainkig kiható problémát jelentett, hogy a hívekkel a legszorosabb kapcsolatot ápoló, miséző, a hívek lelki szükségleteit biztosító alsópapság is hiányzott Latin-Amerikában. A papság nagyobbik része igyekezett a városokban maradni és a falvakat csak időnként, általában évente látogatta. Ez odavezetett, hogy a parasztság, a munkások, vagyis a társadalom legszegényebb rétegei maradtak segítség, tanács és lelki gondozás nélkül.¹⁹ A paphiány tömeges vallási érdektelenséghez és a 20. század közepétől a vallásváltás gyakorlatához vezetett a térségben.

A spanyol és észak-amerikai mintára szerkesztett új alkotmányok a papi szemináriumok tevékenységét is igyekeztek visszaszorítani, valamint a szerzetesrendek helyenkénti feloszlásával a hittérítés gyakorlata is nehézségekbe ütközött.²⁰ Például Uruguayban az egyház állami ellenőrzés alatt maradt és Argentínában sem mutatkozott súlyosabb konfliktus egyház és az állam között, ugyanakkor Kolumbiában José Hilario López kormányzása idején (1849–1853) a közben újra betelepült jezsuitákat ki-

16 John Lynch: *The Catholic Church in Latin America, 1830–1930*. In: *The Cambridge History of Latin America*. Volume IV. c. 1870 to 1930. (Szerk. Leslie Bethell), Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 527–583., 529.

17 *The Roman Catholic Church in Modern Latin America*. (Szerk. Karl M. Schmitt.) Knopf, New York, 1972, 6.

18 Uo. 528–529.

19 1954-ben Havanna 1 millió lakosára 16 plébánia jutott, így plébániánként 61 535 hívővel számolhatunk. Buenos Aires 3 497 000 lakossal rendelkezett, a városban 121 plébánia működött, így minden plébániára 28 900 hívő jutott. São Paulo esetében a 3 100 000 lakos 115 plébánián osztozott, ez plébániánként 22 692 hívőt jelentett. Enrique Dussel: i. m. 119.

20 A téma további kifejtésében saját tanulmányomra támaszkodtam: Horváth Emőke: *A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia (1955) és a Latin-Amerikai Általános Zsinat (1899) párhuzamai a Szentszék Latin-Amerika politikájának tükrében*. Acta Scientiarum Socialium (2012), 36, 45–52.

űzték, és számos egyházi személyt száműzetésbe kényszerítettek 1861 és 1863 között. Venezuelában a szemináriumot 1872-ben bezárták, az oktatást a világi egyetemre helyezték át, az egyházi javakat elkobozták, a szerzeteseket elűzték. A forradalom következményeként, a 20. század első két évtizedére Mexikóban ment el legmesszebb az állam az egyház háttérbe szorításában, itt szabályosan üldözték a papságot, bezárták a templomokat és az ország elhagyására kényszerítették a papság jelentős részét. A konfliktus végül fegyveres erőszakba, az úgynevezett cristero vallásháborúba (1926–1929) torkollott.²¹

A papi utánpótlás bizonytalanságának kérdése, továbbá az egyháziak elkötelezettségében és felkészültségében mutatkozó súlyos hiányosságok arra indították IX. Piusz pápát, hogy 1858. november 21-én Rómában külön oktatási intézményt alapítson a latin-amerikai szeminaristák számára. A *Collegio Pio Latinoamericano* esetében XIII. Leó idején még egy fontos cél kapott hangsúlyt: egy új, a Szentszék irányába elkötelezett amerikai klérus kialakításának a szándéka. Az itt végzetek az új latin-amerikai egyházi elit bázisát jelentették. Az egyház megerősödését és megtisztulását segítette az 1899-ben Rómában megtartott első Latin-Amerikai Általános Zsinat is. Mindezek a 19. századi változások nagyban kihatottak a katolikus egyház helyzetére a következő évszázadban is.

A 19. század végén még egy kihívással kellett szembesülnie a latin-amerikai papságnak. Az Amerikai Egyesült Államok egyre intenzívebb érdeklődése a térség déli államai iránt magával hozta a protestáns misszionáriusok megjelenését is. Bár ebben az időszakban még tömeges áttérésekről nem beszélhetünk, azzal majd csak a 20. század közepétől találkozott a latin-amerikai katolicizmus.

1930 után az egyház ismét a latin-amerikai politika egyik főszereplőjévé vált, legyen szó konzervatív és tekintélyelvű, vagy éppen liberális kormányokról.²² A pápa társadalmi tanítása ebben az időszakban kezdte átjárni a latin-amerikai egyházi közösségeket és a szegényebb rétegek, a munkásosztály problémái felé fordítani a híveket. A *Rerum Novarum* (1891) felismerte, hogy konfliktus mutatható ki a munkaadók és a munkavállalók között, az ellentét az ipar növekedéséből, a vagyon koncentrációjából és a tömegek elszegényedéséből eredeztethető. XIII. Leó cselekvésre szólította fel a katolikusokat, arra buzdítva őket, hogy vegyék fel a harcot a társadalmi igazságtalosság érdekében, melynek hatékony eszközt kongresszusok szervezésében, újságok alapításában és munkásszövetségek létrehozásában jelölte meg. Már a századfordulót követően találkozhatunk a katolikus egyházon belül a vallásos egyesületek, ifjúsági szervezetek megjelenésével, melyekre vonatkozóan 1922-ben, az *Ubi arcano Dei*

21 A cristero háború magyar vonatkozásaira lásd Horváth Emőke: *La guerra cristera mexicana y la iglesia católica húngara*. Orpheus Noster 8 (2016/4), 9–9.

22 A kérdés összefoglalására legfontosabb alapnak Enrique Dussel: *The Catholic Church in Latin America since 1930*. (in: *The Cambridge History of Latin America*. Volume VI. *Latin America since 1930: Economy, society and politics. Part 2 Politics and Society*. Szerk. Leslie Bethell. Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 547–582.) című munkáját, valamint José Míguez Bonino: *The Protestant churches in Latin America since 1930*. (in: *The Cambridge History of Latin America*. Volume VI. i. m. 583–602.) című írását használtam.

consilio kezdetű apostoli körlevél megállapításai voltak a mérvadóak: „Ez a feladat talán súlyos terhet ró a lelkipásztorra és a hívek nyájára, mégis föltétlenül szükséges; a lelkipásztornak elsőrendű szent kötelessége, a keresztény életnek követelménye”.²³ Összességében azonban a latin-amerikai egyház nem mutatott hiteles érdeklődést a szegények, elesettek problémái iránt még az 1950-es években sem.

A II. Vatikáni zsinat (1962–1965) rendkívüli jelentőséggel bír az egész egyház vonatkozásában. A zsinaton Giacomo Lercaro bolognai érsek fontos szerepet játszott a szegények kérdésével kapcsolatban. A zsinat első napján, az általános gyűlés megkezdése előtt beszédet tartott és – XXIII. János pápa útmutatásával összhangban – kifejtette teológiai nézeteit az egyház és a szegények kapcsolatának kérdéséről, egyben hangsúlyozta, hogy a zsinat fő kérdésének a szegények egyházának témája kell, hogy legyen.²⁴ Lercaro mellett Dom Hélder Câmara, Rio de Janeiro-i püspök²⁵ és José Maria Pires Araçuaí (Brazília) püspöke, majd Paraíba érseke töltött be fontos szerepet a szegények egyházának értelmezésével kapcsolatban. Lercaro tevékenysége annyiban sikeresnek volt mondható, hogy felkavarta az állóvizet és a püspökök egy kis csoportját csatlakozásra készítette, bár felhívása ellenére a szegények egyházának témája nem vált központi kérdéssé a zsinaton. Ma már tudjuk, hogy az egyházi gyűlés végén negyven résztvevő püspök a római keresztény mártírok emlékét hirdető Domitilla katakombában titkos egyezményt kötött (*Katakomba egyezmény*), aláírásukkal megerősítették azon szándékukat, hogy életmódjukban igyekeznek megszabadulni a jólét és a gazdagság minden elemétől (ruházkodás, nemesfémek viselése, vagyon birtoklásának elutasítása, személyes szegénység vállalása).²⁶ A zsinat ösztönző hatása érvényesült Latin-Amerikában is,²⁷ melynek következményeként a térség egyházai aktív szerepet vállaltak a katolikus egyház megújításában. 1968-ban Medellínben (Kolumbia) összehívták a Latin-Amerikai Püspökök második Általános Tanácskozását, a *Medellíni Dokumentum* a szegények melletti határozott elköteleződés fogalmazványa lett és a felszabadítás teológiájának alapokmánya.²⁸ A Medellínben kidolgozott teológiai alapelveket 1979-ben Pueblában (Mexikó) ismét megerősítették. A mozgalom társadalmi beágyazottságát az úgynevezett „egyházi bázisközösségek” segítették. A laikus lelkivezetők körül 200–300 fős testvéri csoportosulások alakultak, melyek spiritualitása erősen Biblia-központú volt, a közösség tagjai a lelkigondozáson túl a mindennapok problémáinak megoldására is kaptak támogatást.

23 *Ubi arcano Dei consilio*, Buzdítás s vallásos egyesületek felvirágoztatására és a „katolikus akció”-ra. 1923. 20.

24 Maria Clara Bingemer: *Latin American Theology: Roots and Branches*. Orbis Books, Maryknoll NY, 2016. oldalszám nélkül; https://books.google.hu/books?id=TyULDAAQBAJ&pg=PT34&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2022.12.12.)

25 Dom Hélder Câmara zsinati beszámolójáról magyarul: Györök Tibor: *Dom Hélder Câmara levelei a II. Vatikáni zsinatról*. *Vigilia* 77 (2012/9), 703–708.

26 Maria Clara Bingemer: i. m. oldalszám nélkül.

27 Gárdonyi Máté: *Ferenc pápa és a „nép teológiája”*. *Máltai Tanulmányok* 3 (2021/3), 305–315.

28 Lásd: Tomka Miklós: *A latin-amerikai egyházépités*. *Vigilia* 60 (1995/1), 33–37.

A katolicizmus helyzete Latin-Amerikában jelentős változásokon ment keresztül napjainkra. A 20. század közepéig (1900–1960) a latin-amerikai lakosság legalább 90 százaléka katolikusként vallotta magát. A 2014-ben készített, megbízható *Pew Research Center* felmérése szerint ekkor a felnőttek 84 százaléka állította magáról, hogy katolikusként nevelkedett, azonban felnőttként már csak 69 százalék vallotta magát katolikusként.²⁹ Kirívóan magas (50 százalék) a közép-amerikai országok közül Guatemalában, Nicaraguában és El Salvadorban a protestánsok aránya. A katolikus hitet elhagyókat elsősorban a karizmatikus protestáns irányzatok, legfőképpen a pünkösdi egyház nyerte meg magának. A protestantizmus előretörése olyan jelentős Latin-Amerikában, hogy például Kolumbiában a protestánsok 74 százaléka katolikusként nevelkedett, ellenben Panamában csak 15 százalékos ez az arány. A megkérdezettek a vallásváltás indokaként leginkább (81 százalék) az Istennel történő személyes kapcsolatkeresést, az istentisztelet átélhetőségének stílusát (69 százalék), az erőteljesebb erkölcsi hangsúlyt (60 százalék), a többet segítő egyházat (59 százalék) említették.³⁰ Mindezen indokok a katolikus egyházzal szembeni erős kifogást és az egyházon belül korábban jelentkező problémák továbbélését jelzik. A papok létszámának kérdése, a lelkipozíciókban, a hívők mindennapjaiban való részvétel hiánya napjainkban is égető gondok, melyek az egyház elhagyásának gondolatára ébresztették a katolikusok egy részét. Elsősorban az alsóbb társadalmi csoportokban, a falusi környezetben élők bizonyultak fogékonyak a protestáns térítésre.

A vallásváltók mellett meg kell említeni azokat is, akik egyetlen vallási közösséghez sem kötődnek, azaz „függetlennek” definiálták önmagukat. A *Pew Research Center* felmérése szerint ezen kategória tagjai ateistaként, agnosztikusként vagy nem vallásosként jellemezték magukat. Latin-Amerikán belül Uruguayban a legmagasabb a vallásilag nem kötődő felnőttek aránya (37 százalék), ami hozzátéve kétszerese a régió bármely más országában élő ilyen személyek arányának. Ezzel szemben Paraguayban mindössze 1 százalékos a vallástalanok aránya.³¹ A uruguayi kiugró adat magyarázatát az ország történelmében kell keresnünk, a liberális hagyományok itt maradtak meg legerősebben, a szekularizáció Uruguayban bizonyult a legsikeresebbnek. A *Pew Research Center* előrejelzése szerint 2050-re a világ keresztényeinek csak 22,8 százalékát fogja adni Latin-Amerika (a jelenlegi 40 százalékkal szemben), a keresztények 38,1 százaléka, vagyis a legtöbbje már a szubszaharai Afrikában fog élni.³²

²⁹ *Religion in Latin America. Widespread Change in a Historically Catholic Region.* Pew Research Center, 2014. november 13. 4.

³⁰ *Religion in Latin America*, i. m. 4–5.

³¹ Uo.17–18.

³² *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050. Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population.* Pew Research Center, 2015. április 2. 60.